https://doi.org/10.32849/2409-9201.2026.26.24

УДК 342.731: 351.86 UDC

ПРАВОВИЙ БАЛАНС МІЖ ІНТЕРЕСОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЗАХИСТОМ ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ В УМОВАХ ОБОРОННОЇ ВІЙНИ

Галина МИРОНОВА

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (Київ)

LEGAL BALANCE BETWEEN NATIONAL SECURITY INTERESTS AND PROTECTION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF RELIGION IN THE CONTEXT OF DEFENSIVE WAR

Galyna MYRONOVA

Doctor of Law Sciences, Senior Researcher, Laboratory Manager

Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine (Kyiv)

https://orcid.org/0000-0002-9136-586X

В умовах триваючої відсічі військової агресії РФ проти України та її важких наслідків в українському правничому середовищі цілком закономірно загострюється дискурс щодо правового балансу між інтересами національної безпеки та захистом основоположних прав і свобод людини.

Окремим аспектом загальної теми стала проблема захисту та правомірного обмеження фундаментального та конституційного права людини на свободу світогляду та віросповідання у зв'язку із необхідністю захисту публічного інтересу щодо забезпечення національної безпеки. Тому предметом статті авторка обрала проблему збалансування права на свободу світогляду та віросповідання із публічним інтересом національної безпеки в актуальних умовах викликів зовнішньої збройної агресії. Важливість наукового аналізу досліджуваного права, підстав та порядку його обмеження в особливих кризових умовах обумовлено потребою формування системи державно-правового впливу на відповідні суспільні відносини, що неможливо без належної правової оцінки того класу явищ, на які спрямовано цей вплив.

In the context of the ongoing repulsion of military aggression and its severe consequences for the population and society in Ukraine, the discourse on the legal balance between national security interests and the protection of fundamental human rights and freedoms is intensifying. A separate aspect of the general topic was the problem of protecting and lawfully restricting the fundamental and constitutional human right to freedom of opinion and religion in connection with the need to protect the public interest in ensuring national security in terms of replacing military service with alternative (non-military) service. Uncertainty in the legislation has meant that a person with pacifist religious beliefs is unable to exercise their right during mobilization and hostilities. Therefore, the author chose the subject of the article to be the problem of balancing the right to freedom of opinion and religion with the public interest of national security in the current conditions of challenges of external armed aggression. The importance of scientific analysis of the studied right, the grounds and procedure for its restriction in special conditions of threats to the national security of Ukraine is due

Тому наукове дослідження передбачає правову характеристику досліджуваного права, аналіз сумірності повноважень та обов'язків в його конструкції, обґрунтування напрямів, меж та правових інструментів втручання держави у здійснення права його носієм, насамкінець – напрацювання інституційних та нормативних засобів збалансування захисту фундаментального права та значущого публічного інтересу.

Результат такої синхронізації наукових та практичних кроків стане тим фундаментом, на якому можливе розроблення та впровадження адекватного та ефективного державного впливу та отримання відповідного результату – захищеність фундаментальних прав людини від свавільного і хаотичного втручання та зміцнення національної безпеки та обороноздатності країни.

В результаті дослідження обґрунтовано, що право на сумлінну відмову від виконання військового обов'язку та заміну військової служби альтернативною є абсолютним вираженням фундаментального права на свободу совісті, яке не підлягає обмеженням на підставі захисту публічного інтересу з національної безпеки та територіальної цілісності в умовах оборонної війни; притягнення сумлінних відмовників до кримінальної відповідальності не лише не сприяє національній безпеці, а й становить її загрозу, адже позбавляє значну частину населення участі у захисті Вітчизни; саме інститут альтернативної невійськової служби може стати елементом обороноздатності країни та відповідним заходом для захисту публічного інтересу з національної безпеки.

Ключові слова: приватне право, публічне право, європейські правові стандарти, правовий баланс, права людини, національні інтереси, національна безпека, право на свободу віросповідання, баланс приватних та публічних інтересів, підстави обмеження права, альтернативна невійськова служба.

to the need to form a system of state and legal influence on relevant social relations, which is impossible without a proper legal assessment of the class of phenomena to which this influence is directed. Therefore, scientific analysis should be directed at studying the legal characteristics of the relevant right, the proportionality of powers and duties in its construction, substantiating the directions, limits and legal instruments of state intervention in the exercise of the right by its bearer, and finally, developing institutional and regulatory means of balancing the protection of fundamental rights and significant public interest. The result of such synchronization of scientific and practical steps will become the foundation on which it is possible to further develop and implement adequate and effective state influence and obtain the corresponding result – the protection of fundamental human rights from arbitrary and chaotic interference and the strengthening of the national security of the country's defense capabilities.

As a result of the study, it was substantiated that the right to conscientious objection to military service and to replace military service with alternative service is an absolute expression of the fundamental right to freedom of conscience, which is not subject to restrictions on the basis of protecting the public interest in national security and territorial integrity in a defensive war; it is the institution of alternative non-military service that can become an element of the country's defense capability and an appropriate measure to protect the public interest in national security.

Keywords: private law, public law, european legal standards, legal balance, human rights, national interests, national security, right to freedom of religion, balance of private and public interests, grounds for restricting the right, alternative non-military service.

Вступ. Після початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 року в Україні було припинено заміну військової служби альтернативною невійськовою. У чинній редакції Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» [1] альтернативна служба запроваджується замість проходження лише строкової військової служби, якої наразі не існує. Як виявилося у процесі публічного загально національного дискурсу, у державі відсутній консенсус щодо правової природи інституту альтернативної невійськової служби та прав, які ним передбачені, сфери застосування спеціального законодавства, механізму реалізації в особливий період під час мобілізації, підстав та порядку обмеження відповідних суб'єктивних прав та багатьох інших аспектів, пов'язаних із важливими питаннями забезпечення обороноздатності країни на її національних інтересів.

Тому актуальний *предмет* дослідження представляє проблема збалансування права на свободу світогляду та віросповідання із публічним інтересом національної безпеки в контексті цивілізаційних координат європейського вибору України, зокрема, щодо аспектів: методології такого збалансування, конституційних засад, застосовних принципів та алгоритму здійснення в умовах викликів зовнішньої збройної агресії. *Метою* статті є обґрунтування концепції та правової моделі збалансування фундаментального права та важливого публічного інтересу в аспекті збалансування права на сумлінну відмову від військової служби та зміцненням обороноздатності країни.

Окремими *завданнями* дослідження проблеми стали: акумуляція норм застосовного права та правових позицій судів; аналіз відповідності законодавства та правових позицій судів України засадам європейської правової традиції щодо обмеження права на свободу віросповідання з підстав захисту інтересу національної безпеки; обґрунтування методологічних засад збалансування приватних прав та публічного інтересу в європейській правовій традиції; підтвердження вихідної гіпотези про відповідність інституту альтернативної невійськової служби як належного засобу для досягнення меті збалансування права на свободу світогляду і віросповідання із публічним інтересом захисту національної безпеки в умовах оборонної війни.

Відповідною *методологічною базою* для проведення дослідження є концепт приватного права європейської традиції. Окремими методами проведення дослідження та отримання належних результатів стали: *аналіз та узагальнення* норм законодавства та правових позицій судів; *порівняння та доктринальна оцінка* відповідності висновків українських судів в контексті європейської правової традиції та властивих їй принципу людиноцентризму та ціннісноорієнтованого підхіду; *метод діалектичного «зняття»* як інструмент збалансування приватних та публічних інтересів, подолання їх суперечності із збереженням позитивного потенціалу кожної із сторін.

Своєчасність поставленої мети та завдань дослідження підтверджується на фоні *помітного пожвавлення публікаційної активності науковців* саме у сфері збалансування фундаментальних прав та публічного інтересу національної безпеки в тих нових умовах, яких країна не знала з часу проголошення незалежності та тривалий період до цього. Спеціальні монографічні дослідження становлять вагомий внесок у скарбницю національної правової доктрини. Яскравою подією стало представлення у професійному середовищі монографії «Обмеження прав людини та екстраординарні юридичні режими», присвяченої дослідженню допустимого обмеження прав людини в умовах кризових і безпекових викликів на засадах пропорційності, людської гідності та верховенства права [2]. Також А.М. Мерник у своїй монографії «Обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти та практика реалізації» [3] досліджує актуальні проблеми обмеження прав людини в Україні починаючи з 2014 року, з урахуванням необхідності забезпечення в цих умовах справедливого балансу загального публічного та приватного інтересів.

Прицільно досліджувалися вітчизняними науковцям окремі теоретико-методологійні та практичні питання щодо особливостей взаємодії права на свободу совісті із військовим обов'язком, взаємозв'язку та розмежування конституційних обов'язків щодо захисту

Вітчизни та військового обов'язку [4, 5]; збалансування заходів з підтримки національної безпеки та дотримання прав людини [6]; умов конституційності обмежень права на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою під час дії воєнного стану за підсумками аналізу юридичних позицій Конституційного Суду України та правової доктрини [7]

Розглядаючи свої напрацювання у загальному руслі розвитку національної правової доктрини, авторка свідомо зосередилася на аналізі проблеми збалансування права на свободу світогляду та віросповідання із публічним інтересом національної безпеки в умовах викликів зовнішньої збройної агресії на перетині контекстів вітчизняного законодавства – судової практики – міжнародних правових стандартів.

Право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою у законодавстві та правових позиціях судів

Спеціальне законодавство України не дає відповіді на питання стосовно права на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою у період воєнного стану та підстав його обмеження. У чинній редакції закону «Про альтернативну (невійськову) службу» строкова військова служба та військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період – це два самостійні види військової служби, альтернативна служба запроваджується замість проходження саме строкової військової служби, якої наразі не існує. У Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [8] не виокремлено положень щодо забезпечення права на альтернативну (невійськову) службу, оскільки це право взагалі на згадано.

Природньо, що прогалини законодавства замішувалися рішеннями судів, які формували і певну практику застосування відповідного законодавства, і правову доктрину щодо досліджуваних відносин. Одне з перших рішень, в якому судом надавалася оцінка стосовно правової природи та підстав обмеження права на заміну військової служби альтернативною, стало рішення від 28.11.2018 р. по справі №1840/3723/18 Сумського окружного адміністративного суду [9], в якому суд постановив визнати протиправним та скасувати рішення районної державної адміністрації про відмову в проходженні громадянином альтернативної (невійськової) служби та направлення його на проходження строкової військової служби; зобов`язати районну державну адміністрацію прийняти рішення про направлення громадянина на проходження альтернативної (невійськової) служби.

Надаючи правову оцінку матеріалам справи, суд виходив з того, що право на відмову від несення військової служби на підставі релігійних переконань має абсолютний характер. Тому держава не може накладати обмеження на свободу совісті та релігії за допомогою обов'язкової військової служби. Мотивуючи своє рішення Суд також зазначив, що частиною 2 ст. 35 Конституції України передбачено вичерпний перелік підстав, з яких може бути обмежене право на альтернативну (невійськову) службу, а саме: в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Починаючи з 2024 року правові позиції судів України зміщувалися у бік винесення та підтвердження кримінальних вироків для сумлінних відмовників від виконання військового обов'язку за ст. 336 Кримінального кодексу України. У Постанові колегії суддів Першої судової палати ККС у справі № 344/12021/22 від 02.05.2024 р. [10] суд визнав правильною кримінально-правову кваліфікацію дій особи як ухилення від призову за мобілізацією за ст. 336 КК України та, зокрема, зазначив, що гарантоване ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право сповідувати свою релігію або переконання в аспекті можливості сумлінної відмови від військової служби не є абсолютним, а може бути обмежене виключно для цілей та у спосіб, що зазначені в ч. 2 цієї статті. Колегія суддів звертає увагу, що критеріями правомірності відповідного обмеження є баланс між правом людини за ст. 9 Конвенції і ст. 35 Конституції України в аспекті можливості сумлінної відмови від військової служби та інтересами захисту суверенітету, територіальної цілісності України, прав і свобод інших осіб.

У постанові колегії суддів Першої судової палати ККС від15.04. 2025 р. у справі № 573/406/24 [11] наведено принципово нову правову позицію Верховного суду України щодо неможливості проходження альтернативної (невійськової) служби під час мобілізації: у час, коли Україна здійснює самооборону, коли існування самої держави є під загрозою, кожен громадянин України повинен усвідомлювати необхідність пошуку балансу між потребами держави і інтересами самого громадянина. Саме військова служба за мобілізацією на цей момент є першочерговим заходом з метою забезпечення національних інтересів держави. Перебування держави у правовому режимі воєнного стану є вагомою причиною, щоб вести мову про необхідність виконання військового обов'язку усіма громадянами України, в тому числі тих релігійних організацій, віровчення яких виключає застосування зброї. Ситуація мобілізації для боротьби проти зовнішнього агресора є такою особливою загрозою, яка дає підстави для держави очікувати від військовозобов'язаних громадян України прийняття певних обмежень.

У Постанові Об'єднаної палата ККС від 27.10.2025 р. [12] закріплено правову позицію, відповідно до якої законодавство України не передбачає можливості відмови від виконання обов'язку проходити військову службу за призовом під час мобілізації, яка ґрунтується на релігійних або інших переконаннях. Такі переконання не можуть бути підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі її ухилення від мобілізації у значенні ст. 336 КК. Захист нації та життя її людей може розглядатися як легітимний інтерес у громадській безпеці для захисту прав і свобод інших людей, включно й цивільних осіб. Така легітимна мета дозволяє державі впроваджувати пропорційні обмеження, у тому числі виключати можливість відмови від військової служби з міркувань, зумовлених певними переконаннями. Об'єднана палата не бачить підстав вважати, що право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою, гарантоване ч. 4 ст. 35 Конституції України, поширюється на ситуацію, що загрожує існуванню нації.

Отже, в результаті аналізу правової аргументації вищих судів України можна узагальнити основні доктринальні позиції стосовно збалансування права на свободу світогляду та віросповідання із важливим публічним інтересом: право сповідувати свою релігію або переконання в аспекті можливості сумлінної відмови від військової служби 1. не є абсолютним; 2. може бути обмежене; 3. під час мобілізації військовозобов'язаних можливість проходження альтернативної служби виключається; 4. ситуація мобілізації для боротьби проти зовнішнього агресора є такою особливою загрозою, яка дає підстави для держави очікувати від військовозобов'язаних громадян України прийняття певних обмежень; 5. право на сповідування релігії чи переконань підпорядковується конституційному обов'язку захищати територіальну цілісність і суверенітет держави від зовнішньої агресії.

Представлені висновки та обумовлені ними судові рішення не представляються переконливими та можуть мати шкідливі наслідки для підтримки відповідного балансу приватного права та публічного інтересу, адже належне збалансування прав громадян із інтересом національної безпеки становить важливу умову стійкості суспільства, що особливого значення набуває у період надзвичайних загроз соціального характеру, якими є військова агресія та оборонна війна.

Методологічні засади збалансування приватних прав та публічного інтересу в європейській правовій традиції права

Приватні права та публічний інтерес – два фундаментальні стовпи сучасного демократичного суспільства європейського типу, дві органічні складові його соціальної та правової систем, що забезпечують рівновагу, справедливість та прогресивний поступ як окремих країн, так і європейської спільноти в цілому. Єдність та протилежність приватного та публічного начал, їх гармонійне збалансування є завжди викликом, відповідь на який дається кожною цивілізацією та спільнотою. Важливість належного правового балансу підсилюється тим фактом, що приватні права громадян та публічний інтерес всього суспільства перебувають у нерозривній та суперечливій єдності, адже права не можуть бути

здійснені у відриві від обов'язків та відповідальності, а публічний інтерес не може бути реалізовано та захищено з ігноруванням приватних прав та свобод громадян.

У виборі правової моделі збалансування прав, обов'язків та інтересів визначальне значення має обрана система цивілізаційних координат. Враховуючи європейській цивілізаційний вибір України, національне законодавство і правова доктрина рухаються саме у відповідності до тих трендів, які характерні для європейської правової традиції та напрацьованих в її межах правових орієнтирів та стандартів. Тобто і мета, і сенс, і шляхи досягання балансу матимусь відбиток тієї соціально-культурної парадигми, в межах якої ці баланси встановлюються. В даному випадку ми безумовно орієнтуємося на загальний вектор європейських цінностей, зокрема, європейську традицію приватного права та специфічні, властиві саме цій традиції, принцип людиноцентризму та ціннісноорієнтований підхід.

Сам феномен прав людини як закріплений на рівні норм права сучасний каталог індивідуальних свобод і юридичних можливостей, гарантованих державою, є породженням європейської цивілізації та надбанням найвищого рівня цінності. Втім, не дивлячись на свою історичну унікальність, концепт прав людини не передбачає їхньої безмежності. Адже права людини можуть існувати і здійснюватися тільки там, де є належні умови: демократична правова система, заснована на принципах верховенства права; незалежна судова влада; громадянське суспільство; відповідальність громадян перед суспільством тощо. В такій цивілізаційній системі координат права окремих категорій осіб можуть бути забезпечені лише у балансі із правами та інтересами інших та публічним інтересом усього суспільства**.**

Стосовно змістовного наповнення категорії та явища публічного інтересу наразі немає однозначного консенсусу. У законодавстві України категорія публічного інтересу знайшла визначення лише у Законі України «Про адміністративну процедуру» [13]: публічний інтерес – інтерес держави, суспільства, територіальної громади, а також важливі для великої кількості осіб інтереси та потреби. У Конституції України [14] немає визначення поняття публічного інтересу, проте в тексті застосовано близькі за змістом поняття, які в сукупності позначають ті чи інші сторони публічного інтересу як підстави для обмеження приватних прав: національні держави інтереси і безпека (ст. 18, 32), інтереси національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку (ст. 34, 36, 39), інтереси охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення (35), інтереси суспільства (ст. 41), суспільний інтерес (ст. 89), інтереси держави (ст. 131.1).

Отже змістом публічного інтересу, який законодавець пов'язує із можливою підставою для обмеження приватних прав, можна вважати невичерпний перелік загальнодержавних та суспільних потреб, які напряму пов'язані із забезпеченням життєво важливих цілей для існування, виживання, та розвитку спільноти, зокрема, щодо національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, моральності населення, громадського здоров'я тощо. Проте напрями та глибина втручання держави у приватні права громадян не можуть бути довільними та мають ґрунтуватися на відповідній методології, основою якої є порівняння цінностей, що є об'єктом правової охорони.

Основою для такого порівняння та визначення меж та ступеню втручання держави у приватні права громадян є: правова природа відповідного приватного права та зміст публічного інтересу, закладеного в основу обмежень. Саме з такої позиції виходять норми провідних міжнародно-правових актів з прав людини, позиції ЄСПЛ, розв'язуючи дилеми, що виникають при конкуренції приватних прав та публічного інтересу. В якості доктринального підсумку такого порівняння сформульовано загальні принципи щодо допустимих обмежень фундаментальних прав, які ґрунтуються на двох ключових постулатах: 1) приватне право, що не суперечить визнаним пріоритетним публічним інтересам (у вигляді громадської безпеки, моральних засад суспільства, життя та здоров'я інших осіб), має переважати та підлягає охороні та захисту від будь-яких посягань; 2) за умов необхідності захисту важливих публічних інтересів та інтересів третіх осіб перевагу матиме публічний інтерес [15, с. 80].

Отже, загальний підхід полягає у пріоритетності фундаментальних природніх прав людини, здійснення яких не суперечить визначеному у правовий спосіб публічному інтересу.

З позиції представленої методології слід зважити право на свободу світогляду і віросповідання та публічного інтересу з національної безпеки, територіальної цілісності держави, на які посилаються українські суди як законні підстави для виключення права на відмову від виконання військового обов'язку в умовах оборонної війни.

Насамперед існує важлива відмінність у визначенні правової природи та підстав обмеження права на свободу світогляду та віросповідання в його внутрішньому та зовнішньому аспектах: як індивідуального права та інституційного права релігійних організацій (об'єднань), на що вказує Конституційний суд України. У пункті 4.2 Рішення КСУ від 27.12.2022 р. № 4-р/2022 [16], зазначено: «Внутрішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) *(forum internum)* є абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню. Водночас держава має право обмежити зовнішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) *(forum externum)*. Виходячи зі змісту статті 35 Конституції України держава, гарантуючи зазначене право на свободу світогляду і віросповідання (релігії), зобов'язана створити умови для реалізації цього права, а саме: забезпечити свободу світогляду і віросповідання (релігії) та можливість сповідувати релігію; запобігти посяганням на цю свободу третіми особами; не посягати на цю свободу самостійно. Крім того, держава має право застосувати заходи, що обмежують право на свободу світогляду і віросповідання (релігії), зокрема, з міркувань громадського порядку (частина друга статті 35 Конституції України), право на свободу об'єднання в громадські організації з міркувань, зокрема, національної безпеки частина перша статті 36 Конституції України)».

За логікою КСУ ті норми застосовного права, на які посилаються українські суди (ст. 9 Європейської конвенції, ст. 35 Конституції України), містять вичерпний перелік підстав для обмеження лише зовнішніх проявів свободи совісті та релігії, які стосуються зібрань, богослужінь та інших публічних діянь релігійного характеру, які можуть посягати на публічний інтерес у вигляді громадського порядку, моральності та здоров'я населення тощо. Проте індивідуальне право мати та приймати релігійні переконання **є** абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню, і держава має конституційний обов'язок забезпечити свободу світогляду і віросповідання, в тому числі і стійкі пацифістські переконання, не сумісні із застосуванням зброї та виконанням військового обов'язку.

Така позиція цілком ґрунтується на принципі верховенства права та узгоджується із правовим висновком Венеційської комісії № 1219/2024 «Україна – Юридичний висновок amicus curiae щодо альтернативної невійськової служби», в якому зокрема. зазначено, що «сама природа відмови від військової служби з мотивів сумління передбачає, що вона не може бути повністю виключена під час війни, хоча держави мають обмежену свободу розсуду, особливо у випадку загальної мобілізації» [17, п. 72]. Відсилка до аргументу особливої «природи сумлінної відмови» є стрижнем для правової кваліфікації права на заміну виконання військового обов'язку цивільною службою та для обґрунтування необхідності його забезпечення у суспільстві, орієнтованому на європейські цінності.

У внутрішньому аспекті право на релігійні переконання має абсолютну природу та володіє виключною специфічністю, в першу чергу тому, що блага та сутності, які ним охороняються, невіддільно пов'язані із самою особистістю та стосуються феноменів ідентичності та екзистенції людини, на які право майже не має важелів впливу. Ідентичність утворюється як внутрішня морально-ментальна цілісність людини, яка ґрунтується на її світогляді, гідності, автономності. Екзистенція є зовнішнім проявом ідентичності особи, що виявляється у способі життя, вчинках, в тому числі у бездіяльності. То ж пацифістські переконання релігійної природи не можна обмежити законом або судовим рішенням, адже не можна правовими засобами відмінити ідентичність людини та її зовнішні прояви у відмові від певних дій, про що й свідчить сам факт готовності сумлінних відмовників нести тягар кримінального покарання. Тому «коли під загрозою стоїть особливо важливий аспект існування чи ідентичності особи, межі розсуду, який надається державі, будуть обмежені» [17, п. 43].

Інститут альтернативної невійськової служби як відповідний механізм для збалансування права на свободу світогляду і віросповідання із публічним інтересом захисту національної безпеки

Сам термін «балансування» має технічне походження, є близьким за значенням до поняття «відповідність» та позначає зовнішній вплив на взаємодію елементів певного цілого з метою досягання визначеної відповідності. Жодного специфічного змісту, крім відповідності, цей термін як такий (без конкретизації сфери застосування) не містить. У праві основні аспекти балансу (відповідності) виражаються в аспектах пропорційності, співрозмірності, рівноваги, узгодженості окремих елементів складної правової системи. Тобто йдеться про об'єктивну потребу приведення у певну відповідність складових, які вступають у суперечність (несумісність), задля підтримки стабільності всієї системи та досягання цілей її стійкості та цілісності.

Питання збалансування приватних прав та публічного інтересу, зокрема, в частині пропорційного обмеження особистих прав задля досягнення цілей національного інтересу, є завжди складним в умовах демократичного суспільства, особливо обтяжених зовнішніми дестабілізуючими загрозами. Проте діяльність держави із збалансування фундаментальних прав людини із важливим публічним інтересом не знаходиться у повітрі цілковитої невизначеності, здорового глузду чи політичної доцільності, але має свою внутрішню логіку, засади та принципи. Складові такого збалансування розкриваються в спеціальному алгоритмі, починаючи з констатації самого факту суперечності між важливим публічним інтересом та приватним правом, визначення мети обмеження приватного права та, насамкінець, обґрунтування необхідних та достатніх правових засобів, які перебувають у причинному зв'язку із метою та спрямовані на її досягнення.

Щодо конституційних засад збалансування приватних прав та публічного інтересу, то в основу розбудови української державності У Конституції України закладено концепцію соціально- та людиноцентричної держави, в якій панують демократія, верховенство права, цінності людської гідності та соціальної справедливості (ст. 1, 3 Конституції України). Вказані конституційні засади є складовими концепту соціальної правової держави, орієнтованої та створення умов для індивідуального та суспільного благополуччя, та є домінантними для діяльності держави та її відповідальності перед людиною і суспільством.

Саме ці конституційні засади, будучи основою сучасного українського правопорядку, обумовлюють особливості збалансування приватноправової та публічно-правової рівноваги, визначення каталогу прав та обов'язків людини, змісту та меж суб'єктивних прав особи на засадах пропорційності, людської гідності та верховенства права. І саме тому механізм здійснення приватного права не знаходиться у повітрі свавільного розсуду або політичної доцільності, проте має міцно ґрунтуватися на доктринальних конституційних засадах, які й обумовлюють усі складові статики права та етапи динаміки правовідносин, які стосуються здійснення та обмеження відповідного права.

Вибір відповідного нормативного та інституційного засобу обмеження приватного права державою визначається завдяки методології та техніці збалансування – складному багатофакторному діалектичному процесу зважування, врівноваження, узгодження різноспрямованих потреб, цілей, інтересів суб'єктів соціальної взаємодії. Усі заходи з обмеження приватних прав мають бути легітимними та відповідними тій меті, задля якої вони застосовані, а причинно-наслідковий зв'язок (пряма кореляція) між цілями збалансування та обраними засобами – доведеним, а не лише імовірним або передбачуваним.

Не викликає сумніву, що національна безпека є особливим елементом публічного інтересу, оскільки стосується захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, в тому числі й прав та свобод людини (ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» [18]). Гарантування стану такої захищеності національної безпеки передбачає застосування системи засобів, адекватних та сумірних ступеню загроз національній безпеці. В аспекті досліджуваної проблеми державою має бути

доведено та обґрунтовано, що мета захисту національної безпеки, зокрема, підвищення обороноздатності країни, досягається саме тими обмеженнями прав, які пропонуються у вигляді ефективних засобів.

Як було показано, обраний державою засіб збалансування у вигляді кримінального покарання сумлінних відмовників, не є відповідним, адже: становить неправомірне посягання на абсолютне конституційне право; не корелює із законодавчими підставами для обмеження такого права; не досягає мети збалансування та узгодження, навпаки утверджує дисбаланс, фактично відміняючи приватне право на користь захисту публічного інтересу. Такі дії законодавчої та судової влади теоретично можна було б розглядати як підрив національної безпеки та оборони. Адже велика кількість працездатного чоловічого населення країни замість участі в підвищенні обороноздатності країни вимушено відбувають кримінальні терміни, перебираючи на себе значну частку державних майнових та немайнових ресурсів.

Отже, застосований захід обмеження приватних прав, гарантованих ст. 35 Конституції України, є квазівідповідним своїй меті – захисту національної безпеки, оскільки є надмірним тиском на приватну особу та не сприяє ані мобілізації війська, ані зміцненню обороноздатності країни.

В контексті заявленої теми мета збалансування приватного права та публічного інтересу може бути досягнутою завдяки поєднанню, з одного боку, поваги суспільства до абсолютного суб'єктивного права із немайновим змістом, з іншого, – через узгодження відповідного права із громадянським обов'язком та відповідальністю перед суспільством.

Видається, що адекватним аналогом для позначення суті належного збалансування приватного права та публічного інтересу є принцип «зняття», застосовний Ґ. Гегелем для моделювання функціонування та розвитку складних соціальних процесів, пов'язаних із взаємодією суперечливих тенденцій, що діють в одній системній єдності. Зняття (від нім. *Aufhebung*) – це діалектичний процес, який одночасно містить і заперечення, і збереження, і піднесення на новий вищий рівень. Це такий синтез, що долає суперечності між тезою та антитезою, перетворюючи їх на якісно нову збагачену цілісність. Результатом зняття є вихід із суперечності на новий рівень цілісності системи із збереженням позитивного потенціалу кожної сторони суперечності.

Які шляхи зняття протиріччя між інтересом національної безпеки та правом особи на відмову від військової служби з релігійних переконань в умовах важкої оборонної війни? Збалансувати суперечність між інтересом національної безпеки та правом особи на заміну військового обов'язку цивільною службою, між громадянами, які захищають країну із зброєю в руках, та тими, котрим сумління не дозволяє брати зброю, потрібно за допомогою правила діалектичного «зняття»: дати правову можливість для тих та інших залишитися в гармоні зі своєю ідентичністю та доступними для кожної групи засобами підтримати спільний інтерес захисту національної безпеки. У такий спосіб, залишившись собою, кожен зможе покласти до загальної скарбнички національного інтересу з оборони країни свій особистий пропорційний внесок.

Все наведене означає, що насправді реальний механізм збалансування індивідуального права на свободу світогляду та віросповідання із публічним інтересом національної безпеки знаходиться саме у правовій площині запровадження інституту альтернативної (невійськової) служби в умовах воєнного стану та мобілізації. Адже альтернативна цивільна служба не є звільненням від громадянського обов'язку, а лише його заміною. «На практиці захист національних інтересів та територіальної цілісності, а також Вітчизни у сенсі ст. 65 Конституції України не вимагає ані використання військової зброї кожним громадянином, ані включення усіх громадян до системи військового управління» [17, п. 53].

Сумлінна відмова від військової служби та виконання цивільних обов'язків солідарності щодо співгромадян в своїй основі не протирічать одне одному. Тому актуальним завданням держави є обрання та нормативно-інституційне забезпечення належних заходів збалансування приватних прав та важливих публічних інтересів суспільства та створення на цих

засадах усіх необхідних умов для ефективного захисту національного інтересу всіма громадянами в особливих умовах оборонної війни.

Такти чином, право на сумлінну відмову від виконання військового обов'язку та заміну військової служби альтернативною є абсолютним вираженням фундаментального права на свободу совісті, яке не підлягає обмеженням на підставі захисту публічного інтересу з національної безпеки та територіальної цілісності в умовах оборонної війни. На цьому тлі притягнення сумлінних відмовників до кримінальної відповідальності не лише не сприяє національній безпеці, а й становить її загрозу, адже позбавляє значну частину населення участі у захисті Вітчизни у невійськовий спосіб. Саме інститут альтернативної невійськової служби може стати елементом обороноздатності країни та відповідним заходом для захисту публічного інтересу з національної безпеки.

Посилання:

1. Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року № 1975–XII. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text.

2. Обмеження прав людини та екстраординарні юридичні режими. за ред. Я. Лазура, М. Савчина, Т. Попович. Юридика, 2025. 324 с.

3. Мерник А. М. Обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти та практика реалізації : монографія. Харків : Право, 2024. 456 с.

4. Олійник О. Альтернативна (невійськова) служба в умовах правового режиму воєнного стану: регулювання, реалізація та захист. Аналітично-порівняльне правознавство, 2025. Том 1. № 6, с. 213–222. doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.30.

5. Кобрин В., Нос Ю., Полюх Р. Співвідношення обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України з правом на свободу світогляду та віросповідання в умовах правового режиму воєнного стану. Український часопис конституційного права. 2024. № 1, с. 55-69. doi.org/10.30970/jcl.1.2024.5.

6. Пирога І., Бєлова М., Фрідманська Ф. Конституційне право громадян на заміну військової служби альтернативною (невійськовою) службою: актуальні проблеми реалізації. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 2, с. 203-208. doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.27.

7. Рабінович С. Заміна виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою як позитивне зобов'язання держави в умовах воєнного стану: pro et contra. Український часопис конституційного права. 2025. № 2, с. 45-76. doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4

8. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня1993 р. № 3543-XII. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text.

9. Рішення Сумського окружного адміністративного суду від 28 листопада 2018 р. Справа №1840/3723/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78463991.

10. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС у справі № 344/12021/22 від 02 травня 2024 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514.

11. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС у справі № 573/406/24 від15 квітня 2025 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126906863.

12. Постанова Об`єднаної палати Касаційного кримінального суду у справі № 573/838/24 провадження № 51-603кмо25 від 27 жовтня 2025 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382.

13. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

14. Конституція України від 28.06.1996 № 255к/96-ВР. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

15. Миронова Г. Сучасні тренди у збалансуванні приватних прав та публічного інтересу у сфері охорони здоров'я. Правові аспекти подолання викликів у сфері охорони здоров'я. Збірник наукових праць за матеріалами науково- практичного «круглого столу» (20 листопада 2024 року м. Київ). К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка

Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2024. С. 69–82. https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1010?show=full.

16. Рішення Конституційного Суду України від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-22#Text.

17. Ukraine Amicus curiae brief on alternative (non-military) service. Adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14-15 March 2025). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2025)006-e.

18. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

Статтю було подано	30.03.2026	The article was submitted
Статтю було доопрацьовано	08.05.2026	The article has been revised
Статтю було прийнято	12.05.2026	The article was accepted